

Saša Horvat
**HEIDEGGEROVO
POIMANJE
ODNOSA ISTINE I
ZABORAVA**

103-125

TEOLOGIJA U RIJECI
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
OMLADINSKA 14, 51000 RIJEKA
HORVAT.SASA@GMAIL.COM

::SAŽETAK

POTREBA POSTAVLJANJA PITANJA ODNOSA istine i zaborava u Heideggera utemeljena je u jednom pojmu – ἀλήθεια. Cilj ovoga rada jest pokazati kako je odnos istine i zaborava jedan od temeljnih za Heideggerovu misao jer se tim odnosom omogućuje nov način pristupa temeljnom pitanju zaborava bitka. Metodom sinteze i komparacije prikazuje se razvoj odnosa, a potom se pokušava novim svjetlom obasjati događaj zaborava bitka.

Ključne riječi: Heidegger, istina, zaborav, neistina, bitak.

ABSTRACT**HEIDEGGER'S CONCEPTION OF THE TRUTH-OBLIVION RELATIONSHIP**

Fundamental impulse to challenge question about relation between truth and oblivion in Heidegger is allocated in term - ἀλήθεια. The relation and construction has been outlined by Heidegger himself, but however it hasn't gained any significant role in studies of scholars. Aim of this paper is to show how relation between truth and oblivion is of fundamental relevance for understanding Heidegger's thought. With method of synthesis and analogy we will try to show how this relation is developed in his thought and then try to bring new light to the Oblivion of Being.

Key Words: Heidegger, truth, oblivion, untruth, Being.

UVOD

Mogućnosti pojma ἀλήθεια Heidegger je naslutio za vrijeme seminarskog rada sa starijim studentima pri analizi Husserlova djela *Logička istraživanja*.¹ Shvatio je kako je “ono što se za fenomenologiju akata svijesti (tj. Husserlovu fenomenologiju) zbiva kao *samopojavljivanje* fenomena, daleko iskonskije, prvobitnije mišljeno u Aristotela, tj. u čitavom grčkom opstanku, kao ἀλήθεια, *neskrivenost* onoga što je prisutno (*Unverborgenheit des Anwesenden*)”². U središtu događaja istine i samoga pojma istine otkriva se zaborav – λήθη. No, postavlja

¹Već je u mladosti Heidegger bio zaokupljen pojmom istine kao nečega što se ne može zadobiti lako, što nas izaziva i mijenja. Usp. Rüdiger SAFRANSKI, *Martin Heidegger. Between Good and Evil*, Cambridge, 1998., 21.

²Vanja SUTLIĆ, *Kako čitati Heideggera*, Zagreb, 1989., 60.

se pitanje: Otkud uopće zaborav u istini? Kako se nešto može zaboraviti u istini? Očito je kako nam pojmovi ne odaju detalje odnosa, ne uklapaju se i protive se dovođenju u vezu. Nešto nije kako treba s razumijevanjem pojmova istine i zaborava. Uz pomoć metode sinteze i komparacije, cilj rada je dokazati kako razvoj odnosa fenomena istine i zaborava omogućuje nov način pristupa temeljnom pitanju zaborava bitka.

Valja nam zadobiti jedan presjek razvoja Heideggerova razumijevanja istine, koje je uvijek bilo u uskoj vezi s načinom pristupa pitanju bitka kao njegovu glavnom pitanju: “O *istini bytka*, jest i ostaje *moje* pitanje i moje je *jedino*, jer se i odnosi na ono *najjedincatije*.”³ Pitanje istine za Heideggera jest pitanje svih pitanja, kao osnovno i rukovodno pitanje filozofije.⁴

Ukoliko želimo pružiti jedan skraćeni prikaz Heideggerova poimanja ἀλήθεια, tada je pregledan način kako to čini Thomas Sheehan, koji razlikuje tri razine⁵: a) ἀλήθεια – istina u uobičajenom smislu kao *adaequatio* propozicije suda i onoga što jest; b) ἀλήθεια – istina u smislu neskrivenosti, otvorenosti i mislivosti bića, prema Aristotelovu stavu “kako se koja stvar odnosi prema bitku tako i prema istini”⁶, a koji odzvanja u srednjovjekovnoj misli *verum et esse convertuntur*; c) ἀλήθεια – istina kao generator otvorenosti (*Da, Lichtung*), koja omogućava i neskrivenost bića i ispravnost suda.⁷

Za Heideggera biti istinit jest *biti-otkrivajući*, što je najstarija tradicija antičke filozofije izvorno slutila i predfenomenski razumjela. “Istinitost λόγος-a kao ἀπόφανσις jest ἀληθεύειν na način ἀποφαίνεσθαι: dati vidjeti biće – vadeći ga

³Martin HEIDEGGER, *Prilozi filozofiji (Iz događaja)*, Zagreb, 2008., 25.

⁴Usp. Martin HEIDEGGER, *Nietzsche*, I, u: Gesamtausgabe 6.1., Frankfurt am Main, 1996., 143-144. (dalje: GA).

⁵S obzirom da nam je pojam ἀλήθεια od presudne važnosti u razmatranju fenomena zaborava, preferiramo ovu podjelu pred podjelom što ju je sam Heidegger iznio u spisu *Vom Wesen des Grundes*, koje je nastalo 1929. godine, dakle, prije okreta i početka dominacije ἀλήθεια u njegovu mišljenju. U tom se spisu, ovisno o kojem području bića govorimo, razlikuju: 1) istina postojećih (materijalnih stvari) zove se *otkrivenost (die Entdecktheit)*, 2) potom istina bića kojoj sami pripadamo - izvorna istina ili *razotkritost (die Erschlossenheit)*, 3) ontologijska istina samoga bitka koja omogućuje ostale, a zove se *objavljenost (die Enthülltheit)*. Usp. Martin HEIDEGGER, *Vom Wesen des Grundes*, u: *Wegmarken*, GA 9, Frankfurt am Main, 1976., 130-131. Usp. Vesna BATOVANJA, O bitstvu istine, u: *Martin Heidegger. Mišljenje koje se više ne razumije kao metafizika*, Zagreb, 2007., 157. Brojni su autori pokušali iz različitih kutova promatranja sustavno poredati Heideggerovo poimanje istine, pa tako Friedrich-Wilhelm von Herrmann predlaže kako bi u Heideggerovom poimanju istine trebalo razlikovati tri razine tumačenja: a) istina kao predikativna otkrivenost bitka (istina iskaza, iskazna istina); b) istina kao predpredikativna otkrivenost bitka u njegovu bivanju (ono „s obzirom na što“, „u pogledu na što“ se ispituje istinitost iskaza, prethodna raskrivenost bitka u njegovu bivanju); c) dokučenost bivanja uopće (razumijevanje bivanja koje podrazumijeva cjelovito razumijevanje kako nas samih tako i bivanja bitka). Usp. Nebojša GRUBOR, Hermeneutička fenomenologija istine. O pragmatičkom jezgru problema istine na putu izrade fundamentalne ontologije, u: *Theoria*, 51 (2008.) 1, 35.

⁶ARISTOTEL, *Metafizika*, Zagreb, 1992., 993b 30-31.

⁷Usp. Thomas SHEEHAN, Nihilism: Heidegger/Jünger/Aristotle, u: Burt C. HOPKINS (ur.), *Phenomenology: Japanese and American Perspectives*, Dordrecht, 1998., 288.

iz skrivenosti.”⁸ Već Aristotel, prema Heideggeru, izjednačava λόγος s πράγμα, φαινόμενα, drugim riječima – samo s onim što se pojavljuje. Ipak, iz najstarijeg filozofskog učenja koje se bavi λόγος-om, u Heraklita, istina proviruje u smislu otkritosti (*der Entdecktheit*) i neskrivenosti (*Unverborgenheit*).⁹ Na tom mjestu dolazimo do izvornog spoja ἀλήθεια i zaborava, a iz čijeg će vrela Heidegger kasnije crpiti odlučujuće misli. Navedimo prvo izvor: “Taj logos, koji jest uvijek, ne razumiju ljudi niti prije nego što o njemu čuju niti nakon što su čuli. I mada se sve zbiva po tom logosu, slični su neiskusnima iako se okušavaju u takvim riječima i djelima kako ih ja objašnjavam razlučujući svako prema njegovoj prirodi i tumačeći kako stvar stoji. Drugim ljudima ostaje nepoznato (λανθάνει) što budni čine kao što zaboravljaju (ἐπιλανθάνονται) ono što u snu čine.”¹⁰ Imamo dvije vrste ljudi: oni koji razumiju i kazuju λόγος te oni kojima to ostaje nerazumljivo – Nerazumni (*die Unverständigen*), u hrvatskom prijevodu - Neiskusni. Kako λόγος kazuje kako se biće ponaša - φράζων ὁκῶς ἔχει, Nerazumnima ostaje u skrivenosti (λανθάνει) ono što čine; oni zaboravljaju – ἐπιλανθάνονται – jer im djelovanje tone nazad u skrivenost.¹¹ “Tako λόγος-u pripada neskrivenost, ἀ-λήθεια.”¹² U razvoju filozofske misli dolazi do prijevoda pojma ἀλήθεια kao “istina” te njegovo teoretsko određenje sakriva ono što su Grci, kao jedno predfilozofsko razumijevanje, mislili pod tim pojmom. Skrivenost (λανθάνει) ovdje je tek naznačena, a kasnije će postati temeljna oznaka odnosa ἀλήθεια i zaborava, koji je ovdje izražen kao ἐπιλανθάνονται. Borba otkrivanja i skrivanja i otimanje bića od skrivenosti kako bi se izborila istina, označava dvostruku mogućnost čovjeka: biti u istini i neistini. Fenomen zaborava će u toj dvostrukoj mogućnosti imati odlučujuću ulogu.

Zašto Heidegger, kako sam kaže, već gotovo na kraju svojega misaonog puta, uporno prevodi ἀλήθεια s ‘neskrivenost’? Nije riječ o etimološkom naporu, već zbog same stvari koja je u jednu ruku zahvaćena kao “element u kojemu tek ‘ima’ bitka i mišljenja, te njihove supripadnosti”¹³. Za Heideggera ἀλήθεια postaje ono što jamči istinu, istinu koja je mišljena od početka filozofije, od trenutka kada je sama ἀλήθεια postala ono nemišljeno. Mi smo naslijedili

⁸Martin HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1988., 250.

⁹“Neskrivenost je za mišljenje ono najskrivenije u grčkom opstanku, ali ujedno ono što već najranije određuje svu prisutnost prisustvujućeg”, Martin HEIDEGGER, *Izvor umjetničkog djela*, Zagreb, 2010., 81.

¹⁰HERAKLIT, Fragment B 1, u: Hermann DIELS – Walther KRANZ, *Predsokratovci*, I, Zagreb, 1983., 149.

¹¹Usp. Martin HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme*, 250.

¹²*Isto*, 250.

¹³Usp. Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb, 1996., 412.

ἀλήθεια, ali smo je i zaboravili.¹⁴ U konačnici, Heidegger će kazati: “Pitanje o ἀλήθεια, o neskrivenosti kao takvoj, nije pitanje o istini.”¹⁵

::NEISTINA I ZABORAV

U Heideggerovu pokušaju drugoga početka (*der andere Anfang*), u kojemu se pitanje bitka preusmjerava na pitanje o istini bytka,¹⁶ fenomen zaborava dodatno se određuje izrazom “napuštenost bića od bytka” (*die Seinsverlassenheit*). Napuštenosti od bytka pripada zaborav bitka i istodobno raspad istine.¹⁷ Kako je došlo do raspada istine? Što znači to da se istina raspala?

Heidegger kaže kako su potrebni veliki lomovi i prevrati kako bi se biće vratilo u istinu bytka. Ipak, ukoliko je riječ o neuspješnim lomovima i prevratima, biće će se sve više zapletati u napuštenost od bytka što “čini zaborav bitka jedinim oblikom istine, naime neistine bytka (*der Unwahrheit des Seyns*)”¹⁸. Kako je sada zaborav oblik istine? I to jedini? I to kao neistina bytka? Očito, tu nam se krije fenomen zaborava koji proviruje iz same riječi ἀλήθεια. Heidegger u tekstu koji slijedi nakon citiranog mjesta tu misao dalje ne razlaže. Krenimo zato u potragu za neistinom. Odlomak 228. *Priloga filozofiji* naslovljen je “Bit istine je ne-istina”, a motiv toga naslova Heidegger obrazlaže željom “da se takvim začuđenjem približi začudna bit istine”¹⁹. Ovom se rečenicom želi izraziti kako istini pripada ono ništavno, ali ne kao nedostatak, već “kao ono što pruža otpor, ono sebeskrivanje koje dolazi u krčevinu kao takvu”²⁰. Riječ je o prijeporu u samom bytku kao događaju. Potraga za neistinom sada se mora okrenuti prema drugim Heideggerovim djelima na temu fenomena istine.

U predavanju “Vom Wesen der Wahrheit” za Heideggera istina bytka rastvara, krči i omogućuje otvorenost u kojoj se biće pojavljuje i tek tako stoji u bitku. Istodobno, kada čovjek ulazi u otvorenost i istinu, ulazi i u neistinu. Otvorenost je tako ograničena onim što nije otkriveno, što je još sakriveno. “To je pravi smisao neistine. (*Dies ist der eigentliche Sinn der Unwahrheit*).”²¹ Riječ neistina je ambivalentna: a) ne-otvorenost, skrivenost; b) skrivenost koja je istodobno na neki način otkrivena. Ovo potonje je bit pričina – nešto

¹⁴Usp. Martin HEIDEGGER, *Prilozi filozofiji (Iz događaja)*, 304.

¹⁵Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 413.

¹⁶Usp. Martin HEIDEGGER, *Temeljni problemi fenomenologije*, Zagreb, 2006., 22.

¹⁷Prikaz razumijevanja tubitka u prvom i drugom početku te kako tubitak sve više zaboravlja ἀλήθεια vidi u: Martin HEIDEGGER, *Prilozi filozofiji (Iz događaja)*, 247-248.

¹⁸*Isto*, 203.

¹⁹*Isto*, 295.

²⁰Usp. *Isto*, 295.

²¹Martin HEIDEGGER, *Vom Wesen der Wahrheit*, u: *Sein und Wahrheit*, GA 36/37, Frankfurt am Main, 2001., 225.

što izgleda kao nešto drugo, jer dok izgleda kao nešto drugo, prikriva ono prvo, ono skriveno. To je način, tvrdi Heidegger, kako mi danas poimamo neistinu.²² Grci, pak, poimaju neistinu u bliskoj vezi s istinom. “Istina je za Grke *nepad na neistinu*.”²³ Heidegger dokaz za to pronalazi u samoj tvorbi riječi ἀ-λήθεια, koja je negativna, privacijska složenica, što nas upućuje na to da je istina nešto za što se moramo izboriti. No, kako Grci imenuju neistinu? Ukoliko traženi odgovor promatramo u užem smislu krivoga i krivotvorenoga, onda je odgovor ψευδος. Iako je taj pojam izražen pozitivno, za razliku od ἀ-λήθεια, koja je izražena negativno, to ipak nije pojam koji bi bio suprotan istini. Heidegger zaključuje kako ψευδος izražava stanje kada se biće izokreće na takav način da se ne može vidjeti kakvo ono uistinu jest – ψευδος je ono što izokreće i uneređuje.²⁴ Suprotan grčki pojam od ψευδος jest ἀτρεκής, što označava ono što nije izokrenuto.

No, ima li ipak riječ ἀλήθεια sebi suprotnu pozitivnu riječ? I sada dolazimo do pojma zbog kojega smo i poduzeli ovaj prikaz. Heidegger tvrdi da takva riječ postoji, ali da se oblik riječi ne podudara s pojmom istine. “Odnos prema pozitivnom suprotnom pojmu trebao bi pokazati kako istina i neskrivenost za Grke nisu vlasništvo iskaza, niti spoznaje, već objektivni događaj u koji stvari same ulaze.”²⁵ To se pokazuje upravo na riječima koje su suprotne riječi ἀλήθεια – λήθη, λάθω, λανθάνω ‘skriven sam, ostajem skriven’. Sada treba biti pažljiv, jer analiza koja je pred nama pokazuje temeljno razlikovanje pojma λήθη, λάθω, λανθάνω između suvremene i grčke misli. Heidegger primjer za to pronalazi u Tukidida koji opisuje tijek rata i strahote kuge koja je zahvatila Atenu. U razlici prema uobičajenom prijevodu: “A neke je, kad bi prizdravili, obuzimao časoviti zaborav svega jednako, te nisu poznavali ni sebe ni svojih rođaka.”²⁶ Heidegger ovako prevodi drugi dio navedene rečenice: “Das Verborgenbleiben von allem Seienden in gleicher Weise.”²⁷ “*Das Verborgenbleiben*” u doslovnom prijevodu znači ‘ostajanje skrivenim’. U čemu je stvar? Heidegger želi naglasiti kako se *das Verborgenbleiben* promatra kao događaj koji je nasilno prekrpio ljudska bića, kao oblik sudbine. To skliznuće u *das Verborgenbleiben* ima posljedicu da ljudi kao pojedinci nisu ništa znali o sebi i o drugima. Tako se pokazuje kako ἄγνοια (neznanje) za posljedicu

²²Zanimljivo, i Brentano slijedi grčku misao koja ono što je neistinito smatra ne-bićem te analizira postavku kako se istina i ne-istina posebno donose na čovjeka. Usp. Franz BRENTANO, *On the Manifold Senses of Being in Aristotle*, Berkeley, 1975., 4. i dalje.

²³Martin HEIDEGGER, *Vom Wesen der Wahrheit*, 226.

²⁴Usp. *Isto*, 227.

²⁵*Isto*, 228.

²⁶TUKIDID, *Povijest Peloponeskog rata*, Zagreb, 2009., 125.

²⁷Martin HEIDEGGER, *Vom Wesen der Wahrheit*, 228.

ima upravo λήθη (skrivenost, zaborav).²⁸ Način na koji se to obično izražava je jednostavan: ‘oboljeli ljudi izgubili su svoje pamćenje’. No, Heidegger smatra kako je to subjektivan izraz koji ne odgovara onome što Grci žele izraziti. Glagol ἔλαβε znači ‘zgrabi, prekri’ te ukazuje kako je λήθη objektivna moć koja obuzima i svladava ljude kao φόβος, ἄλγος, ὕπνος (strah, bol, san). Heidegger zato drži kako je potreban poseban proces subjektivizacije kako bi λήθη zadobila subjektivno značenje zaboravljanja. Stoga za Heideggera postaje uopće upitno može li se zaboravljanje objasniti na subjektivan način. Naime, riječ λανθάνω, u Heideggerovoj interpretaciji ‘skriven sam’, traži odgovarajuću konstrukciju u grčkom jeziku kao što je λανθάνω ἤκων – ‘ostajem i skriven sam kao onaj koji dolazi’ (*ich bleibe und bin verborgen als ein Kommender*).²⁹ Zato Heidegger napominje kako je biti skriven svojstveno samom bitku, a nije nekakvo “vlasništvo utemeljeno na nemogućnosti drugih da shvate što se događa”³⁰. Sada smo dobili pregled nad onim prema čemu se Heidegger kretao od početka analize neistine do uvida kako su neskrivenost i skrivenost za Grke ‘objektivno’ događanje. To omogućuje Grcima da bitak zamijene s onim istinitim – ono što je neskriveno je ono što jest. “Biti istinit i bitak su općenito sinonimi u jeziku Platona. S jedne strane, bitak znači za Grke biti prisutan, a ne odsutan, neskriven; s druge strane, istina znači neskrivenost. Ova izjednačenost se očuvala u zapadnoj misli, i još se poučava danas, ali u drugačijem smislu. Danas se kaže: ono što je, ono je što je stavljeno u propoziciju kao biće.”³¹ Zato je došlo do toga da se pitanje neistine i krivosti tretira kao drugorazredno, napominje Heidegger i drži kako se više ne posjeduje logika greške jer se greška uvijek uzima kao negativna – što je temeljna greška koja je dominirala kroz cijelu povijest pojma istine.³²

::GRCI I ZABORAV – IZVOR HEIDEGGEROVA POIMANJA ZABORAVA

Misaono prevođenje onoga što je rečeno u fragmentima antičke filozofije skok je preko ponora od dvije i pol tisuće godina.³³ Druga strana ponora nalazi se u djelima Anaksimandra, Heraklita i Parmenida, gdje se neskrivenost

²⁸Usp. Martin HEIDEGGER, Vom Wesen der Wahrheit, 228.

²⁹Usp. *Isto*, 229.

³⁰*Isto*.

³¹*Isto*.

³²Usp. *Isto*, 231.

³³Usp. Martin HEIDEGGER, Der Spruch des Anaximander, u: Martin HEIDEGGER, *Holzwege*, GA 5, Frankfurt am Main, 1977., 329.

(ἀλήθεια) očituje u imenovanju bitka, koji je pojmljen kao φύσις. Izgleda kako Heidegger upravo tu smješta odlučujući početak zaborava bitka u povijesti ontologije kao metafizike.³⁴

Ono što je grčko nije stvar određenog naroda, već je to zora sudbine u kojoj bitak osvjetljava samog sebe u bićima i tako nudi određenu bit čovjeka. “Ono grčko, kršćanstvo, ono novovjekovno, planetarno i u naznačenom smislu Zapad – mi sve to mislimo iz temeljnog karaktera bitka koji je više sakriven u Ἀήθη nego otkriven u Ἀλήθεια.”³⁵ Upravo to skrivanje njegove biti i izvora njegove biti, karakteristika je početnog samo-osvjetljavanja bitka i u takvom intenzitetu da ga mišljenje jednostavno ne slijedi, jer je postalo zaokupljeno bićima koja su dostupna upravo u svjetlu bitka. “Kako otkrije samog sebe u bićima, bitak se povlači.”³⁶ Bića tako osvjetljena tonu u zabludjelost (*die Irre*). “Zaborav bitka je zaborav razlike između bitka i bića.”³⁷ Heidegger upozorava kako nije riječ o naivnom zaboravu, tj. kako zaborav razlike nije rezultat zaboravnosti mišljenja (*einer Vergeßlichkeit des Denkens*). Zaborav bitka pripada samo-prekrivenoj (*selbst verhüllte*) biti bitka i pripada tako temeljno sudbini bitka da se zora te sudbine uzdiže kao otkrivanje onoga što je prisutno u postojanom prisutnom.³⁸ “To znači da povijest bitka započinje sa zaboravom bitka, s obzirom da bitak, zajedno sa svojom biti i razlikovanjem od bića, ostaje sebi zadržan. Razlikovanje propada. Ono ostaje zaboravljeno.”³⁹ Zaborav bitka nije nekakav nedostatak, nego najbogatiji i nevjerojatno potencijalan događaj u kojemu se povijest Zapada rodila i to kroz metafiziku. “Ono što sada *jest* stoji u sjeni već prošlog usuda zaborava bitka.”⁴⁰ Kako prevladati početni zaborav? Jedino kroz samo-otkrivanje razlikovanja prisutnoga i postojano prisutnoga. Dolazak bitka nalik je provali u kontinuitet zablude i to u obliku istine. On nam se pojavljuje kao zahtjev mišljenju, koje mora odgovoriti tako da spozna “zahtjev usuda”, a to znači da mu čitava epoha postane “usudno prisjećanje” (*das geschickliche Eingedenk*), a ne da se gubi u pojedinostima ljudske svakidašnjice.⁴¹ Sada ćemo prikazati na konkretnim Heideggerovim analizama grčke misli kako se pojavljuje odnos istine i zaborava.⁴²

³⁴Usp. Franci ZORE, *Početak i smisao metafizičkih pitanja*, Zagreb, 2006., XIII (Predgovor).

³⁵Martin HEIDEGGER, *Der Spruch des Anaximander*, 336.

³⁶*Isto*, 337.

³⁷*Isto*, 364.

³⁸Usp. *Isto*, 364.

³⁹*Isto*, 364.

⁴⁰*Isto*, 365.

⁴¹Usp. Zvonko POSAVEC, *Povijest kao lutnja*, u: Zvonko POSAVEC – Davor RODIN (ur.), *Bitak i povijestnost*, Zagreb, 1982., 14.

⁴²Naznačimo kako je Heidegger mišljenja da Parmenid, Anaksimandar i Heraklit pripadaju izvornim mislioci-

::Anaksimandar

Pokušavajući proniknuti u Anaksimandrove misli, Heidegger navodi kako se ono što je prisutno, uprisutnjuje u otkrivenosti. Iako ἀλήθεια pripada biti bitka, Λήθη ostaje potpuno nemišljena te posljedično i ono što je “prisutno” (*gegenwärtig*) i ono što je “ne-prisutno” (*ungegenwärtig*).⁴³ Cjelokupnost bića postala je jedan objekt volje koja ga želi osvojiti. “Jednostavnost bitka je zastrta u jednom jedinom zaboravu.”⁴⁴ Kako čovjek može prevladati ponor te zbrke? Ukoliko zatvori oči, ono neće nestati, a ni prirodne znanosti⁴⁵ i povijesne discipline ne mogu riješiti tu konfuziju. Stoga se Heidegger pita: “Ima li uopće spasa?”⁴⁶ Odgovor odzvanja u riječima svetoga Pavla – tek tamo gdje ima opasnosti, ima i spasenja. Opasnost je kada se bitak udalji do svojega najudaljenijeg ekstrema (*das Letzte*) i kada se zaborav, koji dolazi iz njega, preokrene. U što se zaborav preokreće u toj opasnosti? Upravo u puninu mogućnosti zaborava koja svoj temelj ima u skrivanju. Temeljna opasnost odlikuje se skrivenošću bitka u zaboravu zaborava.

::Heraklit

U Heraklita se, podsjetimo, fenomen istine pokazuje se u smislu otkritosti i neskrivenosti. Heidegger navodi kako se Λόγος misli polazeći od glagola λέγειν – kao ono koje omogućuje sabiruće zajedno-ispred-ležati-dopustiti (*lesendes beisammen-vor-liegen-Lassen*). Λόγος je stalnost, ono što se zbiva, što dolazi u bitak, kao ono zajedničko. Λόγος ne znači ‘smisao’ ili ‘riječ’ ili ‘nauk’, već “stalno u sebi prebivajuću izvorno sabiruću sabranost”⁴⁷. Nije riječ o pukom gomilanju, već o sabiranju koje zadržava u međusobnom pripadanju ono što se želi razići.⁴⁸ Tako λέγειν omogućuje da se sva (πάντα) saberu, a πάντα je ono što je prisutno u neskrivenosti. I sada smo opet u blizini ἀλήθεια. Način na koji λέγειν sve sabire i otkriva u neskrivenosti jest ἀλήθεια. Heidegger ih dovodi u, na prvi pogled, zbunjujuću blizinu kada

.....
ma jer misle ono istinito. Stoga nas želi poučiti kako misliti misli koje su izvorni mislioci mislili. Usp. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, GA 54, Frankfurt am Main, 1992., 1-3, 9.

⁴³Usp. Martin HEIDEGGER, *Der Spruch des Anaximander*, 370.

⁴⁴*Isto*, 372.

⁴⁵Za Heideggera znanost je uvijek izgradnja već otkrivenog i otvorenog područja istine. No, ako znanost prodre do istine, do bitnog raskrivanja bića, tada više nije znanost nego filozofija. Usp. Martin HEIDEGGER, *Izvor umjetničkog djela*, 105.

⁴⁶Martin HEIDEGGER, *Der Spruch des Anaximander*, 373.

⁴⁷Martin HEIDEGGER, *Uvođenje u metafiziku*, Zagreb, 2012., 142.

⁴⁸Usp. *Isto*, 148.

tvrdi kako su oni isto.⁴⁹ Λέγειν pušta ἀλήθεια, neskrivenost kao takvu, da se polegne pred nas. Svako otkrivanje iz skrivenosti dopušta ono što je prisutno. “Otkrivanje treba skrivenost. Α-λήθεια počiva u Λήθη, vuče iz njega i polaže ispred nas što god je ostalo pohranjeno u Λήθη.”⁵⁰ Za Heideggera je Λόγος sam u sebi istodobno i otkrivanje i skrivanje. On je Ἀλήθεια. Λήθη se, pak, opet promatra kao spremište iz kojeg λέγειν može crpiti. Spomenimo i kako u istom tekstu, pitajući se jesu li Λόγος i Zeus isti, Heidegger navodi kako je to pitanje kojega se misao kasnijih stoljeća riješila kao nepotrebna tereta uz pomoć “uvijek spremnog zaborava”⁵¹.

Razumjeti ono u što se zaborav bitka skrilo, može se preko onoga što nam se cijelo vrijeme nabacuje – preko neskrivenosti. Ono je glavna oznaka bića koje je istupilo u pojavnost i ostavilo iza sebe skrivenost – zato “ἄ” u ἀ-λήθεια. Povezanost s λήθη (skrivenost) i sama skrivenost nisu ništa manje važni za naše mišljenje, jer je neskrivenost neposredno iskušena samo kao nešto što je stupilo naprijed u pojavnost iz skrivenosti.⁵² Postaje nam jasno kako ćemo zaborav u sklopu fenomena istine s Heideggerom promisliti u uskoj vezi s fenomenom skrivanja. Ključni je Heraklitov fragment broj 16 koji kaže: “Kako bi netko mogao ostati skriven pred onim što nikad ne zalazi?”⁵³ Riječ λάθοι stoji na kraju rečenice i prema njoj se cijela Heraklitova misao kreće. Prividno ju je lako prevesti ukoliko slijedimo da λανθάνω, u aoristu ἔλαθον, znači ‘skriven sam’. To nam ne pokazuje kako su Grci mislili tu riječ. Primjera za put prema izvornoj misli ne nedostaje. Heidegger citira Homera i trenutak kada Odisej pred Feničanicima skriva svoje suze: ἔνθ’ ἄλλους μὲν πάντας ἐλάνθανε δάκρυα λείβων. Za Heideggera ἐλάνθανε ne znači ‘on je skrio’ (*er verberg*), već ‘on je ostao skriven’ (*er blieb verborgen*). “‘Ostati skriven’ vladajuća je riječ u grčkom jeziku.”⁵⁴ Za još jedan primjer staroga poimanja skrivanja Heidegger uzima epikurovsku izreku: Λάθε βιώσας (Živi u skrivenosti). Skrivanje označava način na koji bi čovjek trebao biti prisutan među drugima. Tako nam grčki jezik govori kako je skrivanje i neskrivanje određujuće za uprisutnjenje prisutnoga. Zato se, kada pogledamo primjer Odiseja, ne polazi od premise kako su nazočni gosti označeni kao subjekti koji u svojem subjektivnom ponašanju ne uspijevaju uvidjeti Odisejevo plakanje i to kao objekt njihove percepcije.

⁴⁹Usp. Martin HEIDEGGER, Logos (Heraklit, Fragment 50), u: Martin HEIDEGGER, *Vorträge und Aufsätze*, Frankfurt am Main, 2000., 225.

⁵⁰*Isto*, 225.

⁵¹Usp. Martin HEIDEGGER, Logos (Heraklit, Fragment 50), 227.

⁵²Usp. Martin HEIDEGGER, Aletheia (Heraklit, Fragment 16), u: Martin HEIDEGGER, *Vorträge und Aufsätze*, 267.

⁵³HERAKLIT, Fragment B 16, u: Hermann DIELS – Walther KRANZ, *Predsokratovci*, I, 151.

⁵⁴Martin HEIDEGGER, Aletheia (Heraklit, Fragment 16), 270.

“Naprotiv, ono što vodi grčko iskustvo je skrivenost koja okružuje onoga u suzama, skrivenost koja ga izdvaja od ostalih.”⁵⁵

Druga riječ koju Heidegger analizira jest *ἐπιλανθάνεσθαι*, čiji prijevod glasi ‘zaboraviti’ i čini se kako je sve ispravno s takvim pristupom. “Ponašamo se kao da je zaboravljanje najjasnija stvar na svijetu.”⁵⁶ Unatoč preuzetom načinu govora i mišljenja o tom fenomenu, otkriva nam se na trenutak kako ipak ima nekog odnosa prema grčkom poimanju ‘ostati skriven’. S tim Heidegger zadobiva dovoljnu motivaciju i uvjerenost da poduzme daljnje korake u smjeru zaborava. Pitanje glasi: No, što ‘zaboravljati’ znači? Moderan čovjek koji sve svoje napore ulaže u što efektivnije zaboravljanje pitanja na koja nema odgovor trebao bi znati što znači ‘zaboravljati’, no on to ne zna. “On je zaboravio bit zaboravljanja, pretpostavi li se da ju je ikad dostatno mislio, tj. promislio ju unutar bitnog područja zaboravnosti.”⁵⁷ U ovom ključnom odlomku Heidegger pokazuje kako kontinuirana ravnodušnost prema biti zaboravljanja nije jednostavno rezultat površnosti suvremenog života. Ravnodušnost svoj izvor ima u samoj biti zaboravljanja. “Njoj je svojstveno da se povlači i dospijeva u vlastito skrivanje. Grci su iskusili zaborav, *λήθη*, kao sudbinu skrivanja.”⁵⁸ I tu nam je poveznica između zaborava i skrivanja, zbog čega smo i navodili prethodne primjere. *Λανθάνομαι* sada za Heideggera znači: “Ja ostajem – s obzirom na odnos prema nečemu što mi je inače neskriveno – sebi skriven.” Zato čovjek treba *ἀ-ληθεύειν*, otkrivanje kao način bivanja, kako bi sam sebi ostao transparentan i umakao opasnosti skrivanja. Riječ je o borbi za neskriveno – *ἀλήθεια*.⁵⁹ Neskriveno postaje, pak, u zaboravu skriveno, dok sam ja sam sebi skriven u odnosu prema njemu. “Ono što je prisutno tone u skrivenost na takav način da ja, pri takvom skrivanju, ostajem skriven samom sebi kao onaj kojemu ono što je prisutno uzmiče.”⁶⁰ Za Heideggera je to opis onoga što se dogodilo kada kažemo kako smo “zaboravili nešto”. Naglasak je na tome da nije nešto u zaboravu jednostavno skliznulo od nas, već i da sam zaborav kliže u skrivanje, i to na način da i mi sami, zajedno s našim odnosom prema zaboravljenomu, padamo u skrivanje.⁶¹ Zato Grci, prema Heideggeru, govoreći u srednjem licu, pojačavaju riječ: *ἐπιλανθάνομαι*. Tako oni prepoznaju skrivanje u koje čovjek klizi s obzirom na odnos s onim što

⁵⁵Martin HEIDEGGER, *Aletheia* (Heraklit, Fragment 16), 270.

⁵⁶*Isto*, 271.

⁵⁷*Isto*, 272.

⁵⁸*Isto*, 272.

⁵⁹Usp. Martin HEIDEGGER, *Platon: Sophistes*, GA 19, Frankfurt am Main, 1992., 51.

⁶⁰Martin HEIDEGGER, *Aletheia* (Heraklit, Fragment 16), 272.

⁶¹Usp. *Isto*, 272.

se uz skrivanje povlači od čovjeka. “I na način kako Grci koriste *λανθάνειν*, ostati skriven, kao noseći i vodeći glagol, isto kao i u iskustvu zaborava polazeći od ostajanja skrivenim dovoljno se jasno pokazuje: *λανθάνω* ‘ostajem skriven’ ne označava neki način ljudskog odnošenja među mnogim drugima, već imenuje osnovnu karakteristiku svakog odnošenja prema onome što je prisutno ili odsutno – ako ne čak i osnovnu karakteristiku prisustvovanja i odsustvovanja samog.”⁶²

::Parmenid

U djelu *Parmenides* Heidegger analizira Parmenidov spjev “Περὶ φύσεως” (“O prirodi”) sa središnjim likom božice imenovane Ἀλήθεια. No, temeljna nit analize jest osvrt na λήθη prema kojoj se ἀλήθεια odnosi. Zato je za Heideggera svaki govor o ἀλήθεια bez λήθη uzaludan.⁶³ Stoga valja brusiti tu riječ i to na takav odlučujući način da će nam se naša hrvatska riječ ‘zaborav’ očitovati kao riječ koja zavodi u krivo mišljenje.⁶⁴

Opet pitamo: Koja je riječ nasuprotna riječi ἀλήθεια? Sama ἀλήθεια prevodi se kao istinito, što doslovno znači neskriveno. No, još nije dovoljno jasno zašto bismo ἀλήθεια uopće prevodili s ‘neskrivenost’? Suprotno od neskrivenog jest skriveno, do čega dolazimo u samoj riječi razmjerno jednostavno – uklonimo privacijsko “α”, čime poništavamo poništavanje skrivenoga, i time nam ostaje samo skriveno. Ostaje nam -λήθεις, no, problem nastaje jer u grčkom jeziku ne nalazimo ovu riječ za krivo, već τὸ ψεῦδος – krivost.⁶⁵ No, onda bi istina bila ne-krivost, što nije. Dakle, nemamo pravu riječ koja izvire iz korijena λαθ-, a koja bi bila suprotne biti od ἀλήθεια. Heidegger drži kako je to neimanje primjera samo privid koji nastaje jer grčku riječ λανθάνομαι, koja ima korijen λαθ-, a koja pripada ἀλήθεια, prevodimo sa ‘zaboraviti’, što prekriva samu bit riječi. I sada nas ključno pitanje usmjeruje: “Svatko razumije što to znači. Svi svakodnevno iskušavaju ‘zaboravljanje’. Ali što je to? Što Grci misle kada riječju λανθάνεσθαι iskazuju ono što mi imenujemo ‘zaboraviti’?”⁶⁶

Prvi korak na putu odgovora na pitanje jest prijevod riječi λανθάνειν. Početni oblik λανθάνω znači ‘skriven sam’. Particip aorista ovoga glagola je λαθῶν,

⁶²Martin HEIDEGGER, *Aletheia* (Heraklit, Fragment 16), 272-273.

⁶³Usp. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 16.

⁶⁴Heidegger napominje kako napor u traženju početnoga značenja neke riječi često vodi do krivih zaključaka. Misli se kako su izvorne forme riječi sadržavale čisto značenje, a koje se potom izgubilo tijekom vremena i izokrenulo, pa stoga izvor i značenje ostaju skriveni te se pojavljuju tek u derivacijama. Ova teorija vodi na krivi trag. Usp. *Isto*, 31-32.

⁶⁵Usp. *Isto*, 30.

⁶⁶*Isto*, 33.

λαθόν. U ovom obliku Heidegger tvrdi kako je pronašao riječ koju je tražio, protu-riječ za ἀλήθεις. “Λαθόν je biće koje je skriveno (*das Verborgenseiende*).”⁶⁷ Ono označava ono što drži samoga sebe skrivenim. Put Heideggerova istraživanja sada se kreće u smjeru pokazivanja “kako i u kolikoj je mjeri λανθάνειν, biti skriven, u svakom pojavljivanju bitno za grčkoga čovjeka”⁶⁸. Potom navodi nekoliko primjera, od kojih smo neke u radu već pokazali, pa ćemo ih sada samo navesti: Homerova *Odiseja*, VIII, 8. pjevanje (plakanje i skrivenost Odiseja); Homerova *Ilijada*, X, 22. pjevanje (skrivenost božice Atene dok je Ahileju vraćala oružje); epikurovska izreka: Λάθε βιώσας.⁶⁹ Cilj primjera jest istaknuti važnost skrivanja za Grke, a λανθάνομαι za Heideggera poprima sljedeću puninu: skriven sam od samoga sebe u odnosu prema nečemu koje bi mi u suprotnom bilo neskriveno (*Ich bleibe mir verborgen in dem Bezug eines sonst Unverborgenen zu mir*).⁷⁰ Pojednostavljeno rečeno: bića nam tonu u skrivenost na takav način da u toj skrivenosti bića ja samome sebi ostajem skriven. I sama skrivenost je skrivena.

Pripazimo sada na nijanse, jer se sprema okret. Naime, Heidegger kaže kako se “nešto slično”, ali ne identično, događa i kada nešto zaboravimo. Napuštanje suvremenog razumijevanja riječi ‘zaboraviti’ pomalo dolazi do izražaja. “U zaboravljanju ne samo da nam nešto promiče, već i zaboravljanje pada u skrivanje takve vrste da i mi sami u našem odnosu prema zaboravljenome dospijevamo u skrivenost. Zato Grci zaoštreno kažu ἐπιλανθάνομαι, kako bi zahvatili skrivenost u koju čovjek dospijeva, ujedno s obzirom na njen odnos prema onome što se zbog nje čovjeku uskraćuje. Teško je zamisliti nezgodniji način promišljanja biti zaboravljanja (*das Wesen des Vergessens*) nego taj od jedne riječi (‘zaboraviti’, o.a.).”⁷¹ Primijetimo kako je došlo do okreta od suvremene riječi ‘zaboraviti’ prema grčkome λήθη. Ujedno se iz toga nazire kako je Grcima bit skrivanja bila jedna od temeljnih misli, što za Heideggera čini dovoljno opravdanje za prijevod ἀλήθεια riječju ‘neskrivenost’.

::ΜΥΘΟΣ KOJI GOVORI O ΛΗΘΗ

Heidegger ironično komentira kako čovjek gotovo nikad nema vremena za analizu zaborava te se pita: Je li zaborav, u koji nešto pada i tone, samo posljedica činjenice da mnogi više ne razmišljaju o tome nečemu što pada, ili

⁶⁷Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 33.

⁶⁸*Isto*, 34.

⁶⁹Usp. *Isto*, 34-35.

⁷⁰Usp. *Isto*, 36.

⁷¹*Isto*, 36.

je, pak, riječ da je to što ljudi više ne misle o tome već posljedica toga što su gurnuti u zaborav i stoga ne mogu znati što posjeduju i što su izgubili? “Što je onda zaborav? To nije samo ljudska tvorevina i nije samo ljudski propust.”⁷² Heidegger odgovor nalazi u λήθη i nanovo prodire u grčke tekstove. Hesiodova *Teogonija* (V, 226 f) govori o tome kako je Erida, boginja razdora, rodila Λήθη i Λιμός (Glad). Heidegger napominje kako učinci zaborava i gladi na tijelo i duh, gledano kroz moderne psihičke i fizičke pretpostavke, nisu ono što je zanimalo Grke, već njihova vlastita bit. Λήθη je zaborav, skrivenost koja povlači ono što je bitno i tako otuđuje čovjeka od samoga sebe, od mogućnosti da promišlja unutar vlastite biti.⁷³ Hesiod navodi kako je Eridina majka bila Νύξ – božica noći, a koja je uzrokovala velike štete. Ipak, takav pristup nam ne otkriva bit onoga što Grci žele izraziti. Heidegger u tome što božica Νύξ uništava vidi mogućnost oduzimanja bitka, oduzimanja prisutnosti. Ona je noć jer omogućuje prisutnome nestajanje u skrivenosti. Heidegger drži kako je ono što je Hesiod izrekao o Λήθη Grcima bilo dovoljno, dok je nama odnos prema ἀλήθεια prekriven. Iako pjesnici često spominju λήθη, to nije na odlučan način kao kad mislioci govore o ἀλήθεια. “Možda to odgovara biti λήθη da se preko nje prelazi u tišini.”⁷⁴ Ipak, kada Grci šute, to znači da nešto bitno imaju reći – jer je istinska šutnja rođena iz mogućnosti govora.⁷⁵ Heidegger kao primjer navodi Pindara i njegov λάθας ἀτέκμαρτα νέφος (*Olimpijske ode*, VII, 43 f), u doslovnom prijevodu: ‘ne-upućujući oblak skrivanja’. Prema Heideggeru, Pindar imenuje prekrivajuću bit onoga što je imenovano zaboravom. “Oblak koji prolazi ili stoji ispred Sunca, skriva jasnoću neba, svjetlost i uskraćuje jasnoću. On donosi tamu i zatamnjenje preko stvari kao i preko čovjeka, tj. preko njihovog međusobnog odnosa, preko onoga u čemu taj odnos biva. Usljed toga zatamnjenja, stvari same, izgled koji one pružaju i pogled čovjeka koji promatra taj izgled, stvar i čovjek više ne stoje i ne kreću se u izvorno iskrslom svjetlu.”⁷⁶ Na taj način odnos i ono planirano, ono što je otkriveno u svjetlu i nije skriveno, biva zaklonjeno. Tako zbog oblaka čovjek stoji izvan neskrivenoga. Oblak na taj način prikazuje bit zaborava. U tom opisu bitna je ἀτέκμαρτα karakteristika. To što je oblak bez znaka, mi smo preveli s ne-upućujući, znači da ne pokazuje na sebe. Stoga oblak, kao onaj koji skriva uz zatamnjenje, drži sebe u skrivenosti. Heidegger upućuje na zanimljivost koju nije dalje razvio – spomenuto zatamnjenje uvijek ostavlja jedan oblik

⁷²Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 106.

⁷³Usp. *Isto*, 107.

⁷⁴*Isto*, 108.

⁷⁵Usp. Martin HEIDEGGER, *The Concept of Time*, London, 2011., 21.

⁷⁶Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 117.

svjetlosti koji se, uzet na taj način, pojavljuje kao jedini oblik svjetlosti. “U tome da oblak zaboravljajućeg skrivanja skriva samoga sebe kao takvog, izlazi na vidjelo nezgodan karakter zaboravljanja. Samo zaboravljanje događa se već u zaboravu (*Das Vergessen geschieht selbst bereits in einer Vergessenheit*). Ako nešto zaboravimo, nismo više s time, već smo ‘na putu’, ‘odvučeni sa strane’. Ako smo u zaboravljanju još sa stvari, onda bismo uvijek mogli povratiti ono što je zaboravljeno, ali onda uopće ne bi ni došlo do zaborava.”⁷⁷ Heidegger ovdje čini jasno razlikovanje između dvije vrste zaborava: jedne koja u biti nije zaboravljanje, i druge, koja jest zaborav, ali kao takav više ne pozna prvotni zaborav koji je skriven. Zaborav nas je izgurao iz mogućnosti zdvajanja nad onim što je zaboravljeno. Upravo ne-upućivanje oblaka pokazuje bit skrivanja zaborava koji prekriva time što ne pokazuje samog sebe i ne upućuje dalje od samoga sebe. To što skrivanje prekriva odnos stvari i čovjeka utječe i na vremensku dimenziju, koja ne prekriva samo prošlo nego i ono što je sadašnje te, kako ističe Heidegger, i ono o čemu mislimo unaprijed, ono u čemu smo već zacrtali smjer.⁷⁸ Smjer prema neskrivenom, smjer unutar neskrivenoga, događaj je bez zaborava. Zaboravljanje je za Grke ne-bitni-više-tamo-s-nečim (*Nicht-mehr-dabei-sein*), što će reći da više nije više-se-ne-sjećati (*Sich-nicht-mehr-erinnern*), u smislu nedostatka nekakve reprezentacije nečega.

Heidegger zaključuje jednim oblikom “definicije”: “Λήθη, zaborav, je ono skrivanje koje pušta da prošlo, sadašnje i buduće ispadnu na put odsutnosti koji i sam odsustvuje (*einer selbst abwesenden Abwesenheit*) i time usmjeruje samog čovjeka na put skrivenosti u odnosu na ovo povlačenje, upravo na takav način da se samo skrivanje kao takvo u cjelini uopće ne pojavljuje. Λήθη skriva dok se povlači. Ona se povlači time što se sama ne daje i pušta da ono neskriveno i njegovo otkriveno propadne na put prekrivene odsutnosti.”⁷⁹ Sada kada se postavila “definicija” λήθη i kada imamo novu poziciju, valja se pitati u kakvom je odnosu prema ἀλήθεια. Heidegger ističe da kada se ἀλήθεια i λήθη pojavljuju u jednom mislećem sklopu, onda je riječ o izvornoj kazni – μῦθος. Upravo se u tom odnosu suprotnosti pokazuje bit bitka.⁸⁰ No, gdje se pokazuje mit u kojem može doći do odnosa ἀλήθεια i λήθη? U povijesnom dovršenju grčke misli kod Platona. Kao da je, prije kraja grčkog mišljenja, taj način izražavanja želio progovoriti o samome sebi i prikazati izvorni odnos koju riječ uživa kada je čovjek u neposrednom odnosu s ἀλήθεια.

Platonov najveći dijalog bavi se temama vezanim uz πόλις. Heidegger ističe

⁷⁷Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 120-121.

⁷⁸Usp. *Isto*, 121.

⁷⁹*Isto*, 123.

⁸⁰Usp. *Isto*, 131.

kako Rimljani kažu *res publica* ili *res populi* – ono što se tiče organiziranih ljudi. Danas se obično taj dijalog zove *Republika* ili *Država*. Zašto je Heideggeru to bilo važno istaknuti? Zato što su upravo razlike u imenovanju toga djela za njega usporedne s odnosima prema istini: rimski *rectitudo* i grčka ἀλήθεια. Grčki πόλις utemeljen je u ἀλήθεια, jer ukoliko ona utemeljuje sva bića u njihovoj neskrivenosti, onda utemeljuje i πόλις. Njime se imenuje ono u čemu grčko čovječstvo ima svoj bitak. Πόλις je za Grke mjesto oko kojega se sve pojavljuje, oko kojega se sve vrti i to na način da se pokazuju svi uvjeti te vrtnje ili pokazivanja.⁸¹ Isto kao i kod ἀλήθεια, i u πόλις dolazi do sukoba s protu-bitu. Ukoliko je tako, onda su nered i nepogode u πόλις-u viđene u tom svjetlu. “To pripada πόλις-u jer svaka neskrivenost bića stoji u sukobu sa skrivanjem, pa prema tome i s iskrivljenjem i poremećajem.”⁸² Ukoliko, pak, dijalog govori o neskrivanju i skrivanju, onda se rješava i pitanje ἀλήθεια, što pronalazimo u alegoriji o pećini. No, ono što je za naše istraživanje od značaja, jest činjenica kako Platonov dijalog o πόλις-u završava s μῦθος-om koji govori o λήθη (614b2 – 621b7). Heideggerova analiza usredotočena je na prikaz odnosa cjeline μῦθος-a prema λήθη.⁸³ Život čovjeka odvija se kao dio πόλις-a dok ga događaj smrti prebacuje odavde – tamo. Smrt stoga nije kraj bitka. Postavlja se pitanje kakvo okruženje čeka čovjeka nakon smrti:⁸⁴ Heidegger ostavlja po strani svaku primisao na raj, pakao, limb ili čistilište. Prije nego krenemo dalje, popratimo Heideggera dok izvodi na čisto dva pojma: ψυχή i δαιμόνιον. Prvo što kaže jest da se ψυχή ne može prevesti, ali se može približiti: ψυχή je temelj i način odnosa prema bićima, kao i odnos prema samome sebi. Odnos se realizira preko riječi, jer se samo u riječi može samo-otkrivati biće. Taj odnos ujedno je i odnos prema samome sebi u neskrivenom.⁸⁵ Na kraju života ψυχή odlazi na demonsko mjesto – δαιμόνιον.⁸⁶ Nakon pokušaja oduzimanja toj riječi onoga “demonskog” prizvuka, što je danas u temelju određuje, Heidegger zaključuje kako se δαιμόνιον možda može prevesti s ‘nezgodno, neobično, nesvakidašnje’. Δαιμόνιον je ono što okružuje svakidašnje, ali kao takvo nije ono svakidašnje. Ono se otkriva dok

⁸¹Usp. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 132.

⁸²Isto, 135.

⁸³Usp. Isto, 136.

⁸⁴Usp. Isto, 143.

⁸⁵Usp. Isto, 147.

⁸⁶Na ovom ćemo mjestu kratko prikazati o čemu Er pripovijeda. Riječ je o ratniku Eru, koji je na smrt stradao u ratu. Prilikom obreda posljednjeg oprostaja, na samoj lomači, on je oživio i počeo pripovijedati što mu je duša, kada je izašla iz tijela, vidjela s druge strane. Nakon nekoliko „postaja“ kroz koje su duše prošle, došle su i na Letino polje (τὸ τῆς Λήθης πεδίον), preko kojeg teče rijeka Ameleta (Ἀμέλητα ποταμόν), a iz koje sve duše moraju piti. Voda, pak, čini da duše zaboravljaju ono što su proživjele, ali u omjeru ovisnom o razumnosti koju su stekle za vrijeme zemaljskog života.

upućuje i pokazuje na svakidašnje, stoga je ono na neki način svugdje prisutno kao savršeno svakidašnje.⁸⁷

Prethodna analiza bila je potrebna kako bi se zahvatila bit λήθη kao onoga “tamo”. Heideggerov cilj jest pokazati kako je λήθη najekstremnije i vrhovno mjesto u tom “demonskom” gdje se duša našla nakon smrti. Dakle, λήθη se zahvaća preko δαιμόνιον.⁸⁸ Ukoliko je δαιμόνιον ono što se pokazuje u pokazivanju bića u odnosu prema bitku, onda se poveznica prema ἀλήθεια, jer istina je u hodu s bitkom, nameće sama od sebe. Zaključak se nudi – za Grke otkrivanje i pojavnost prevladavaju u biti svakoga bića koje se pojavilo na izvoran način. Ukoliko bitak dolazi u pojavnost iz ἀλήθεια, onda mu pripada samo-otkrivajuća pojavnost. Heidegger to imenuje samo-otvaranje i osvjetljavanje, a koje svoj izvor ima u izvornom mišljenju. Ono što je otkriveno (*das Gelichtete*) pokazuje se kao svjetlost i otkrivenost. “Samo ukoliko je ἀλήθεια povezana, dovodi se ono otkriveno u neskrivenost. Stoga što se otkrivanje događa u skrivenoj biti ἀλήθεια, pojavljivanje i prisustvovanje, tj. bitak, iskušava se ‘u svjetlu’ svjetline i ‘svjetla’. Osvjetljujuće samo-otkrivanje pokazuje se kao sjajenje. (Sunce sja). Ono što sja je ono što se pokazuje za gledanje.”⁸⁹

Zašto je Heidegger na ovaj način zahvatio ἀλήθεια? Mora nam biti jasno kako se cijelo vrijeme, od počeka teksta, kako je i naznačeno, krećemo prema ἀλήθεια. Ona je sada dovedena u vezu s pojavnošću bića. Zašto je to bitno za λήθη? Zato što je λήθη suštinska suprotnost pojavnosti. Gdje se nalazi polje zaborava? Ni na nebu ni na zemlji, ono je polje bez φύσις.⁹⁰ Razlog tome je to što λήθη ne dopušta da bilo što izbije u pojavnost, da se bilo što pojavi.⁹¹ Ono zaustavlja svako otkrivanje bića, sve uobičajeno – zato δαιμόνιον. Λήθη je protubit naspram φύσις. Heidegger stavlja naglasak da ono “na putu” onoga povučenoga, samo dolazi u prisutnost kroz bit povlačenja. U mjestu gdje se Er našao praznina je. Nema ničega uobičajenoga. Upravo je praznina ta koja dolazi u prisutnost. Polje λήθη je ono mjesto gdje δαιμόνιον biva u posebnoj ekskluzivnosti. “Polje λήθη je u jednom izvrsnom smislu ‘demonsko’.”⁹²

Jedino što se pojavljuje u tom prostoru rijeka je bezbrižnosti. Voda te rijeke, koja pripada λήθη, ne zna za brigu o istinitosti, o neskrivenosti. No, budući da je moguće krivo shvaćanje te i takve brige, kaže Heidegger, kako u domeni

⁸⁷Usp. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 151.

⁸⁸Usp. *Isto*, 156.

⁸⁹*Isto*, 158.

⁹⁰Usp. *Isto*, 175.

⁹¹Usp. PLATON, *Država*, 621 a 3, u: Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 175.

⁹²*Isto*, 176.

bitnog mišljenja, gdje se misli bitak, kao i neskrivenost, kada se pojavi riječ “briga”, nešto se drugo misli nego iritantnost ljudskog subjekta koji bdije u onome ništa u samom sebi, u proživljenom iskustvu, objektivirano u prazno ništa.⁹³

Čemu ta kritika? Ponovno se želi istaknuti razlikovanje dvaju načina mišljenja. Ne smijemo zaboraviti kako Heideggerovo mišljenje napreduje u kružnom kretanju. Sada se, pak, može istaknuti moment pravednosti unutar dimenzije zaborava, koja se očituje u polju u kojemu se Er našao. Prije povratka na zemlju, svaka duša mora piti iz rijeke. Naime, onaj koji pije razumno, taj se brinuo o neskrivenosti (ἀλήθεια) bića za vrijeme života i sada mu neće biti skriveno ono neskriveno. Takav je spašen u odnosu na bitak. Oni, pak, koji su bez filozofije, neće biti spašeni. “Filozofija ovdje znači biti oslovljen samim bitkom.”⁹⁴ Oni koji nemaju uvid u otkrivenost i bit bića, izručeni su skrivanju i povlačenju bića te piju preko mjere iz rijeke bezbrižnosti i gube bit čovjeka.⁹⁵ Riječ je o dušama koje su bile zadovoljne time što nisu brinule da budu filozofi ili pjesnici.

Heidegger podvlači crtu: μῦθος govori o čovjeku koji dolazi iz nezgodnoga, iz božanske oblasti uzmičućeg skrivanja. S obzirom na to kako se λήθη odnosi prema biti ἀλήθεια, neskrivenost kao takva ne može biti jednostavno poništenje skrivanja. Zato “α” u ἀλήθεια nije neko “ne”. “Prije je očuvanje i skladištenje neskrivenog nužno u odnosu prema skrivanju, razumljenom kao povlačenje onoga što se pojavljuje u pojavnosti. Očuvanje je utemeljeno u stalno obnavljajućem spremanju i zaštiti. Ova zaštita neskrivenog dolazi se pokazati u svojoj čistoj biti kada čovjek slobodno teži prema neskrivenom i čini to redovito kroz svoj smrtni život na zemlji. Slobodno težiti prema nečemu i misliti samo na to grčki se kaže μνάομαι; stalno izdržavanje na putu i pravcu je na grčkom ἀνά-; stalno mišljenje na nešto, čisto spremanje u neskrivenost onoga što je mišljeno jest ἀνάμνησις.”⁹⁶ Kod Platona se biće koje se samo-pokazalo i došlo u neskrivenost opisuje kao ono koje je došlo pod pogled i u svoj izgled. To je εἶδος. Izgled i vid pod kojim se nešto nudi čovjeku za pogled jest ἰδέα. Kroz εἶδος i ἰδέα ono neskriveno se događa kod Platona, a ἰδέα je prisutnost onoga što je prisutno: bitak bića. “No, kako je ἀλήθεια nadvladavanje λήθη, ono što je neskriveno mora biti sačuvano u neskrivenosti i zaštićeno u njoj. Čovjek se može odnositi prema biću kao onom neskrivenom samo tako da stalno misli na neskrivenost neskrivenoga, tj. na ἰδέα i εἶδος, i na taj način

⁹³Usp. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 177.

⁹⁴*Isto*, 179.

⁹⁵Usp. *Isto*, 179, 183.

⁹⁶*Isto*, 184.

spašava biće od povlačenja u skrivenost.”⁹⁷ Za Platona je tako odnos prema bitku bića ἀνάμνησις, što se prevodi kao ‘sjećanje’ ili ‘prisjećanje’, no takav prijevod ne otkriva odnos prema ἰδέα. Naime, misli se u smjeru novog zadobivanja nečeg zaboravljenoga. No, kako je Heidegger pokazao da Grci misle zaborav kao događaj skrivanja bića, takozvano sjećanje ili prisjećanje, temelji se upravo na neskrivenosti i otvorenosti. Za Heideggera se tako događaju tri obrata kod Platona: Bit ἀλήθεια se obrće u ὁμοίωσις. Uslijed toga Λήθη se od uzmičućeg skrivanja pretvara u ljudsku mogućnost zaboravljanja; tako se ἀνάμνησις okreće u nešto što označava nanovo dohvaćanje nečega od strane čovjeka.⁹⁸ Upravo zato λήθη i ἀνάμνησις zadnji put isijavaju kod Platona i Aristotela (*noch einmal sein letztes Licht verstrahlt*). Razlog zašto cijeli μῦθος teži prema λήθη jest taj što je ἀλήθεια utemeljena na λήθη. “I tako je, Glaukone, priča sačuvana i nije izgubljena. A ona će i nas sačuvati, ako joj budemo vjerovali, i sigurni u sebe prebrodit ćemo Letu, rijeku zaborava, i dušu svoju nećemo ukaljati.”⁹⁹ Heidegger upozorava na sačuvanost μῦθος-a koji govori o λήθη, kao uzmičućem skrivanju. “To što μῦθος u cjelini treba upravo tu netom iskazanu bit skrivanja skloniti u neskriveno, razabiremo po tome što Platon iz bogatog sadržaja μῦθος-a na koncu još jednom spominje τὸν τῆς Λήθης ποταμὸν – rijeku koja teče u polju Zaborava.”¹⁰⁰ Heidegger napominje kako nije riječ o tome da se rijeka prikazuje kao λήθη, ni da je zaborav simboliziran rijekom. “Λήθη je πεδῖον, polje, oblast, bit mjesta i boravišta iz kojeg je iznenadni prijelaz na mjesto i boravište koje kao neskrivenost bića zaokružuje smrtni tijek? čovjeka.”¹⁰¹

U praznini i napuštenosti tog polja sve-uskraćujućeg skrivanja samo rijeka može opstati, jer njezina voda odgovara biti mjesta, upravo zato jer povlači sav sadržaj iz svakoga tko je popije. Ta oblast λήθη prevladava se samo ako se prijeđe ono jedino što postoji na tom mjestu, a to je rijeka. No, prijelaz nije stvar pješaćenja preko nje, jer u tom slučaju ona ne bi dotaknula bit onih koji je prelaze, već se prijelaz mora dogoditi i događa se samo kada voda postaje piće i tako ulazi u čovjeka. Ulazak u čovjeka na taj način omogućuje određivanje njega samoga iz najintimnijeg dijela njegove biti.¹⁰² Ono što se određuje u ispijanju vode jest čovjekov budući odnos prema neskrivenom, koji je sudbinjen prema neskrivanju, uz održavanje odnosa prema uzmičućem skrivanju.

⁹⁷Martin HEIDEGGER, *Parmenides*.

⁹⁸Usp. *Isto*, 184-185.

⁹⁹PLATON, *Država*, Zagreb, 2009., 621 b 8 – c 3.

¹⁰⁰Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 187.

¹⁰¹*Isto*.

¹⁰²Usp. *Isto*.

Bit je popiti pravu mjeru, a bit čovjeka, ne gledajući samo pojedinca u svojoj sudbini, spašena je samo kada čovjek pažljivo sluša mit o skrivanju. “Samo tako može on slijediti ono što otkrivanje neskrivenog i sama neskrivenost zahtijevaju u svojoj biti. Bez uvida u δαιμόνιον same λήθη nikada nećemo moći cijeniti ono začuđujuće da je ‘majka muza’ a time i bitni početak pjesništva Mnemozina, početno slobodno spašavanje i očuvanje bitka, bez kojega bi pjesništvo posvuda moralo biti bez onoga što se ima opjevati.”¹⁰³ Zato i kada Parmenid imenuje božicu Ἀλήθεια, onda to nije zbog pjesničke figure, već kako bi imenovao izvorno mjesto gdje mislitelj misli – δαιμόνιον τόπος.

Μῦθος koji govori o λήθη zadnja je grčka riječ o skrivenoj protubiti ἀλήθεια. “Λήθη, Zaborav kao uzmičuće skrivanje, ono je povlačenje kroz koje bit ἀλήθεια jedino može biti sačuvana te tako ostaje nezaboravljena i nezaboravna.”¹⁰⁴ Držimo kako je nešto očuvano tek kada nam je stalno mišljenju na dohvat u i u upotrebi. No, u neskrivenosti, sebe-uskraćujućem skrivanju kao biti istine Heidegger čovjeka postavlja na najviši način u dispoziciju za očuvanje. Za Grke je povlačenje i samo-uskraćujuće skrivanje najjednostavnije od jednostavnoga, sačuvano u iskustvu neskrivenoga. Zato Platon, drži Heidegger, nije mogao izmisliti μῦθος koji govori o λήθη, jer μῦθος nikada nije izmišljen ili nađen kada se traži. “Mitska riječ je odgovor na riječ zahtjeva u kojem bitak samog sebe odašilje čovjekovoj biti i time istom ukazuje na putove traženja u okružju onoga što je unaprijed otkriveno.”¹⁰⁵ Μῦθος koji govori o λήθη je sjećanje na λήθη Pindara i Homera te razumije nužnost ἀλήθεια i izvornog odnosa prema λήθη na temelju izvornog mjesta i sudbine čovjeka. Upravo taj okret prema čovjeku, označava početak metafizike i završetak izvorne mogućnosti grčke povijesti. Λήθη se tako više ne misli kao događaj, već kao čovjekov odnos prema nečemu u smislu zaboravljanja.¹⁰⁶

::ZAKLJUČAK

Sada nam se postavlja pitanje: Je li nam se iz skrivenosti zaborava otvorila prva mogućnost od koje je filozofsko mišljenje istine moralo poteći?¹⁰⁷ Pokazuje li nam μῦθος koji govori o λήθη trag koji nam valja slijediti kako bismo zadobili ono nešto s početka filozofije, misleći pritom na ἀλήθεια? Ukoliko veliki mislioci uvijek misle jedan skok izvornije nego što neposredno kažu,

¹⁰³Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, 187-188.

¹⁰⁴*Isto*, 189.

¹⁰⁵*Isto*.

¹⁰⁶Usp. *Isto*, 192.

¹⁰⁷Usp. Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 403.

onda naš vlastiti proboj u nepoznato mora pokušati izreći ono što Heidegger nije kazao.¹⁰⁸ Uvidjeli smo kako je μῦθος koji govori o λήθη, kao grčka misao koja nam u λήθη otkriva skrivenu protubit od ἀλήθεια, vrhunac Heideggerova poimanja ne samo zaborava, već i ἀλήθεια. Pokazali smo kako se od tek ročetnih napomena pa sve do dalekosežno razvijenog mišljenja λήθη probio na ključno mjesto iz kojeg se još nazire mogućnost razumijevanja ἀλήθεια. Cijelo to kružno mišljenje u konačnici dobiva oblik savršenog kruga neskrivenosti – ἀλήθεια. Vođen Parmenidom, izvornim misliocem, onim koji je mislio o onome o čemu grčki pjesnici ne misle i ne pitaju, Heideggerov savršeni krug ἀλήθεια ne pozna zaborava. Ne samo da ga ne pozna, nego nema nikakve mogućnosti za njega.¹⁰⁹ Za Heideggera ἀλήθεια tako ne samo da daje jedno novo značenje istine nego postaje ono što jamči bitak i mišljenje. Ipak, kako to da je ἀλήθεια ostala ono nemišljeno od početka filozofije? “Iskušava se i misli samo ono što Ἀλήθεια kao prosvjetlina jamči, a ne što ona kao takva jest.”¹¹⁰ Zbog zaokupljenosti bićem ne primijetiti neskrivenost nije stvar subjektivnog promašaja, nije nešto što je samo do čovjeka da zahvati pa da ga tako ima. Stvar je u samoj ἀλήθεια. To što ona jest kao takva ostaje skrivenim. I sada vidimo kako naš fenomen zaborava u tom “momentu” ulazi u svoju punu moć. Heidegger ne daje afirmativni odgovor na sljedeće pitanje, već ga ostavlja nama u nasljedstvo: “Ili se to događa zato što samoskrivanje, skrivenost, Λήθη pripada k Ἀ-λήθεια, ne kao puki dodatak, ne kao sjena svjetlu, nego kao srce Ἀλήθεια? I vlada li u tom samoskrivanju prosvjetline prisutnosti (*Sichverbergen der Lichtung der Anwesenheit*) čak neko skrivanje i čuvanje iz kojega se tek jamči neskrivenost te se tako ono prisutno može pojaviti u svojoj prisutnosti?”¹¹¹ Sada se prosvjetlina pokazuje kao prosvjetlina sebeskrivajuće prisutnosti. Ako bi bilo tako, oprezan je Heidegger, onda bismo prethodnim pitanjima “dospjeli na put zadaće mišljenja na kraju filozofije”¹¹².

Odakle zaborav u srcu ἀλήθεια? Zar ga dosad nismo zahvaćali kao neku tamnu postojanu nepostojanost koja je obitavala na granici otvorenoga, kao zaborav u koji tonu odnosi čovjeka i stvari, kao što bi u zaborav tonuo i čovjek samome sebi s obzirom na taj odnos? Skliznuće bi završilo u skrivenosti, a iz koje bi se onda, kao iz nekakva skladišta, izvlačilo ponovno na svjetlo otvorenosti to očuvano u zaboravu. Ali kako je sada to nešto s granice otvorenosti došlo u srce ἀλήθεια? Je li se ono cijelo vrijeme skrivalo tu, a granice svjetlosti i tame

¹⁰⁸Usp. Martin HEIDEGGER, *Nietzsche*, I, 136.

¹⁰⁹Usp. Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 411.

¹¹⁰*Isto*, 414.

¹¹¹*Isto*, 415.

¹¹²*Isto*.

nikad nije ni bilo? Je li zaborav temeljna oznaka prosvjetline sebeskrivajuće prisutnosti i kao takav temeljni način prisutnoga? Koje je pitanje hitnije: ono s kojim Heidegger završava predavanje “Kraj filozofije i zadaća mišljenja”, a koje pita kako to da ima prosvjetline?¹¹³ Ili je, pak, pitanje kako to da isprva nema, pa onda ipak ima prosvjetline; kako to da se pokazuje u neskrivenosti pa se skriva u zaboravu? Ili su oba pitanja početna, kao ona koja pitaju o istom savršenom krugu, samo s druge točke gledišta? No, može li i smije li biti druge točke gledišta kruga osim sredine iz koje je sve jednako udaljeno i zato je krug kao takav savršen? Ali zar sredina, srce kruga nije λήθη? Zar se onda ono prisutno može promatrati samo iz točke zaborava? Ali kakav je to okret? Odakle nam se on daje? Iz same ἀλήθεια?

Ako nam se tako daje, zar onda točke koje su jednako udaljene od sredine nisu ono neskriveno, ono privacijsko “*α*” koje daje da ἀλήθεια bude upravo ne-skrivenost? Nema drugih točaka između sredine i krajnosti kruga. Zašto su one na vrhu one koje su neskrivene? Zato jer nam se krug kao krug daje prvo od njih vidjeti, a ne od sredine. Tek kada se ono vidljivo pokaže svojim izgledom, mišljenju se pruža mogućnost zaustavljanja u točki prema kojoj se sve upućuje. Sve točke na rubu “savršene okruglosti” imaju jednaku mogućnost skliznuća u zaborav: s vrhunca pokazivanja u neskrivenome skliznuti prema skrivenome. Sve što je neskriveno može skliznuti u zaborav, ali i sve što je već skliznulo može se opet otkriti. Govori li to o konačnosti našeg znanja i svijesti? O jednom konačnom broju točaka koje se vide i znaju, i tek kada jedna sklizne u zaborav, druga može doći u pojavnost? Nameće li nam se to pitanje kao posljedica Platonovih dijaloga, kao mjesto rođenja drukčijeg poimanja λήθη i ἀνάμνησις? Ukoliko sada doživljavamo okret prema čovjeku i njegovim mogućnostima, što se odražava i na poimanje spomenutih fenomena, te nam se točke nameću kao one koje se mogu i trebaju prebrojati, onda moramo biti svjesni, kako nam je Heidegger pokazao, da smo se već udaljili od ἀλήθεια. Ovdje ne pitamo ono što ἀλήθεια jamči, u vidu brojnosti i odlika točaka, već što ἀλήθεια jest kao takva. Što Heidegger nije promislio, što je *prešutio*, iz Parmenidova fragmenta koji smo citirali i analizirali u našem istraživanju? Napomenu “al’ sve treba da iskusiš”¹¹⁴, kao i zadnja dva stiha: “Ipak, naučit ćeš i to kako je mišljenja takva / nužno ispitati brižljivo posve kroz sve u svemu.”¹¹⁵ Dakle, središnju točku, srce ἀλήθεια, ono što smo naslutili kao

¹¹³Usp. Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 416.

¹¹⁴Naveden je Brkićev prijevod Heideggerova prijevoda u: Martin HEIDEGGER, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 411. Prema hrvatskom prijevodu Dielsa stih glasi: „Potrebno je sve da spoznaš“, PARMENID, Fragment B 1, stih 28, u: Hermann DIELS – Walther KRANZ, *Predsokratovci*, I, 207.

¹¹⁵PARMENID, Fragment B 1, stihovi 31-32, u: Hermann DIELS – Walther KRANZ, *Predsokratovci*, I, 207.

zaborav, kao i točke koje su jednako udaljene od zaborava, kao one koje su prisutne, valja brižljivo promisliti “kroz sve u svemu”. Jedno i drugo u svojoj punini, u ἀλήθεια. Od Platona pa nadalje metafizika se bavila bićima i prisutnim – vidljivim točkama na rubu, ali ne i bitkom. Ukoliko je ἀλήθεια ono što jamči bitak, sada nam se na izvoran način otkriva veza bitka i skrivene središnje točke ἀλήθεια. Otkriva nam se način hoda ἀ-λήθεια i bitka. I to kao zaborav bitka, kao početno i jedino Heideggerovo pitanje. Zaborav bitka je sada, kada je njegov izvor koji ga omogućava naslućen, na korak do neskrivenosti, no sada mišljen iz λήθη kao srca ἀλήθεια. Taj put je temeljno drukčiji put, koji dosad nije mišljen i kao takav se pokazuje kao neprohodan. Nužnost sljedećeg koraka je izborena – otkrivanje skrivenog puta koji vodi iz λήθη prema neskrivenome.

